

MAGYAR SZERKESZTÉSŰ HUMANISTA GRAMMATIKÁK ISMERETE A XVIII. SZÁZADBAN

Amikor megélénkült az érdeklődés a magyar nyelv tudományos igényű feldolgozása iránt, különösen fontossá vált az elődök elméleti munkássága. Aligha véletlen, hogy éppen a XVIII. században szaporodnak meg az említések a feltételezhető vagy valóban létező korai magyar grammatikákról. Első nyelvtanírónknak a XVI. század végétől Janus Pannoniust tartották; a 1700-as évek vége felé egyre több szó esett Sylvester Jánosról is.

Érdemes a részben már elfeledett adatokat feleleveníteni, és kiegészíteni az újabb kutatási eredményekkel. Úgy tűnik fel, az ismert források értelmezése némely esetben meglehetősen önkényes, és a sokszor idézett szövegek alapos átgondolása az eddigiekkel szemben másfajta következtetéseket is lehetővé tesz. Az eddig elhanyagolt részletek ugyanis új megvilágításba helyezik a problémát. Mindezek eredményeként képet kaphatunk arról, hogy a *historia litteraria* művelői mit tudtak a magyar szerkesztésű humanista grammatikákról: sokszor ellenőrizhetetlen értesüléseik vajon csupán a kegyes utókor megalapozatlan elképzelései, vagy szolgálhatnak megbízható adalékokkal a régiség kritikátörténetéhez.

Janus Pannonius

A magyar grammatikai irodalom kezdeteiről a literátus világ a XVIII. században elsősorban Bod Péter írásai alapján szerzett tudomást. Bod a

Magyar Athenas előszavába¹ beillesztette Baranyai Decsi János 1598-ban kelt ajánlólevelét, hogy „közönségesen olvashassák a' kik az efféle tsemegék körül egertsélni gyönyörűségnek tartják.” Az ajánlás Telegdi János *Rudimentájának* tervezett kiadásához készült, Baranyai ebben említi Janus Pannonius magyar nyelvtanát.² A példányokról szóló adata negatív, mivel azok „őseink gondatlansága” folytán elvesztek.³

Szempontunkból még érdekesebb „egertsélni” Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle, 1767-es kiadása körül. Ennek végén olvasható ugyanis Tsétsi János *Observationes Orthographico-Grammaticae...* című, először 1708-ban megjelent munkája, amelyhez ez alkalommal Bod írt „előszavacskát”. Röviden áttekinti a magyar nyelvtani irodalom előzményeit. Említi Janus grammatikáját, és azt is hozzászéli, hogy pél-

¹ BOD Péter, *Házadat és Magyar Nemzetedet igazán szerető Kegyes Olvasó!* = B. P., *Magyar Athenas*, [Szeben], 1766, 4r–6r.

² „Janus ille Pannonius episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum Poëtarum celeberrimus cum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Vngaricam Grammaticam conscribere” Balázs János fordításában: „Ama Janus Pannonius pécsi püspök, költőink legjelesebbje oly nagy tudománya és tekintélye ellenére sem restellt magyar nyelvtant írni.” – BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., Tankönyvkiadó, 1958, 400. – Baranyai Decsi János ajánlólevele Telegdi János *Rudimentájához* (Marosvásárhely, 1598. márc. 5.): *Epistola ad Io. Telegdivm, Baronyai Decsi János Magyar Historiája*, közli TOLDY Ferencz, *Monumenta Hungariae Historica, Második Osztály, XVII*, Bp., Eggenberger Ferdinánd, 1866, LXVIII–LXXI; LXX. Telegdi munkája: *Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa*. Irodalomtörténészeink sokáig hittek benne, hogy jöllehet példánya nem ismeretes, a mű megjelent nyomtatásban, mégpedig Leidenben, 1598-ban (BARANYAI, *i. m.*, XXIII.); az újabb kutatások szerint azonban erre nem került sor, csak kézíratos másolatai maradtak fenn (SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovás-írás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915, 91–117.).

³ „[...] quam si maiorum nostrorum negligentia non amissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur.” – BARANYAI, *i. m.*, LXX. Balázs János fordításában: „Ha ezt őseink gondatlansága miatt el nem veszítettük volna, bizonyára volna mivel dicsekednünk a tudománynak ebben a nemében is.” – BALÁZS, *i. m.*, 400.

dánya nem maradt fenn. Ennek okát azonban nem a gondatlanságban, hanem a politikai körülményekben látja.⁴

A Baranyai Decsi utáni hivatkozásokat a Janus-grammatikára úgy szokás emlegetni, mint az ő közlésének átvételét. Valójában azonban Bod Péter több új információval szolgál. A Máttyás elleni összeesküvésre való célzás az egyik. Ezzel függ össze, hogy a munka nemcsak egyszerűen elkallódott, hanem „kivonták a közforgalomból” (utilitati publicae subtracta est). A szóhasználatból akár arra lehetne következtetni, hogy a grammatika nyomtatásban is megjelent, vagy legalábbis sok kéziratos másolata forgott közkezen. Bod Péter megjegyzése „a szerző keserű végzetének beteljesedéséről” (acerbo Autoris fato) a korábbiaknál határozottabban utal a valóságos politikai eseményekre. Honnan vette értesüléseit Bod Péter, nem tudni. Az viszont közismert, hogy a *Magyar Athenashoz* és más műveihez hatalmas mennyiségű forrásanyagot tanulmányozott át. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a Janus grammatikájára vonatkozó újabb adatokat nem kitalálta, hanem olvasta valahol.

Bod felveti annak lehetőségét, hogy az elveszettnek hitt műből esetleg mégis létezik példány. Elképzelhetőnek tartja, hogy Janus nyelvtanáról van szó azokban a sorokban, amelyeket Miskolci Csulyak István 1610-ben Szenci Molnár Albertnek írt leveléből idéz: „Küldök neked egy magyar–latin grammatikát, amit azért könyörögtem ki egy honfitársamtól, hogy segítségére legyen a nyelvtanod elkészítéséhez. Legyen gondod rá, hogy ne kallódjon el, hanem küldd vissza, hogy visszaadhaszam korábbi tulajdonosának.”⁵ Akármilyen volt is a szóban forgó „Gramma-

⁴ „JANUS PANNONIUS, qui circa medium saeculi decimi quinti sub rege glorioso Matthia Primo, Episcopus Quinqueecclesiarum vixit, Gramm. Hungar. conscripsit, quae tamen acerbo Autoris fato, utilitati publicae subtracta est.” – BOD Péter, *Praefatiuncula editoris moderni, Dictionarium Latino–Hungaricum*, Szeben, 1767, 1. Balázs János fordításában: „a tizenötödik század közepe táján dicsőséges első Mátyás királyunk alatt pécsi püspök volt, magyar nyelvtant írt, amelyet azonban a szerző keserű végzetének beteljesedése után kivontak a közforgalomból.” – BALÁZS, *i. m.*, 401.

⁵ „Nisi ea fuerit, de qua STEPHANUS MISKOLTZI celeberrimi ea aetate inter Hungariae eruditos nominis d. 4. Junii An. 1610. ad Alb. Molnár scripsit: Grammaticam Hungaro–Latinam, en mitto, quam in juvamen tuae Grammaticae exoravi a quodam nostratae. Dabis operam ne amittantur, sed a te reduce pristino

tica Hungaro–Latina”, az bizonyos, hogy tulajdonosa tisztában lehetett az értékével, hiszen Miskolcra úgy kellett „kikönyörögnie” (exorare).

Bod nyomán a XIX. század végéig senki sem vitatta, hogy Janus Pannonius szerkeszthetett egy magyar grammatikát. Dobai Székely Sámuel például úgy képzelte, hogy a nyelvtankönyv a Mátyás udvarában megforduló külföldieknek szólhatott, hiszen a hazaiaknak nem volt szükségük effélére.⁶ Az írók közül szólt róla Batsányi János⁷ és Kazinczy Ferenc,⁸ hogy csak a legismertebbeket említsem, s megjelent az irodalomtörténeti összefoglalókban is.⁹

possessorii restitutor.” BOD, *Praefatiuncula...*, I. Szenci Molnár Albert levelének keltezése: „Triduo ante festum Pentecostes”. Ezt értelmezte Bod Péter június 4-ének, első kiadója, Dézsi Lajos viszont – helyesen – május 27-nek. (SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*, kiad. DÉZSI Lajos, Bp., Magyar Történelmi Társaság, 1898, 343.) Az eltérés Bod Péter figyelmetlenségéből ered. Pünkösöd napja az idézett előszó megírásának évében, 1767-ben június 7-ére esett, Bod nyilván ez alapján „fordította” gépiesen a dátumot június 4-ének. 1610-ben azonban pünkösöd május 30-án volt, így a helyes keltezés május 27-e.

⁶ „Si Janus Pannonius grammaticam scripsit, non nativis, sed peregrinis, qui in splendidissima Mathiae versabantur aula, scripsisse eum credo, Hungari enim hisce praeceptis non egebant.” Dobai Székely András levele Cornides Dánielhez, 1767. május 18-án. Jelzete az Evangélikus Országos Levéltárban: Arch. gen. eccl. V/36/3, 80–82. Szelestei Nagy László szíves közlése.

⁷ A Magyar Museum *Bé-vezetésében* (1788) említett Cesinge Jánoshoz Batsányi a jegyzetben a következőket fűzi: „Janus Pannonius. Úgy írják, hogy Cesinge János valójában egy Magyar Grammaticát készített légyen; de a’ mely a’ mostoha idők miatt el-veszett.” – BATSÁNYI János *Összes Művei, II: Prózai művek, Első kötet*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1960, 99.

⁸ „Szerencsésb sorsú ifjúságunk Bononiába, Rómába s Párizsba ment-ki tanulni: de tompa bámulására szokván annak, a mi idegen, felejtették, hogy ott gyűjtött kincseiket ide haza a nemzeti nyelv médiuma által illet s kellett volna közhaszonra eresztieni.” A jegyzetben: „Vitéz Cesinge János Pécsi Püspök (poetai nevével Janus Pannonius) úgy mondják, hogy csakugyan dolgozott egy magyar Grammatikát.” – Kazinczy Ferenc *Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről* [1808], kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., MTA, 1916, 150.

⁹ „Transfudit is [Sylvester] etiam aliquot Cantilenas Lutheri in Hungaricum, atque scripsit Grammaticam Hungaro – latinam in usum puerorum, Neanensi (Vj – Szigethini) in 8. 1539.” – Paulus WALLASZKY, *Conspectus Reipublicae Litte-*

A Janus-grammatika egykori létezésében nem kételkedett XIX. századi irodalomtörténet-írásunk legnagyobb tekintélye, Toldy Ferenc sem. A régi magyar nyelvtanokat összegyűjtő kiadványában tényként említi Janus elveszett munkáját.¹⁰ Miskolci előbb idézett levelét azonban nem tekinti a Janus-nyelvtan mellett szóló érvek. Sylvester grammatikájáról írva ugyanis megállapítja: „Ez kétségtelenül azon »Grammatica Hungaro-Latina«, melyet Miskolczy István 1610. június 4-kén küldött meg az akkor szinte magyar nyelvtan írásával foglalkodó Molnár Albertnek.” A jegyzetben Toldy hivatkozik forrására, Bod Péterre, „ki nem ismervén Erdősiét, Janus Pannonius nyelvtanát sejtette e »Gramm. Hungaro-Latina« alatt.”¹¹

Janus és Sylvester összetévesztésének lehetőségét Imre Sándor 1878-ban már valamennyi korábbi – általa ismert – híradásra kiterjeszti, így elsőként vonja kétségbe a Janus-grammatika létezését. „A művet nem látta senki soha. [...] Senki semmi nyomát nem mutathatta ki, sőt okoskodás vagy következtetés által sem tette hihetővé egykori létezését senki.

rariae in Hungaria, Posonii et Lipsiae, 1785, 113. – A lap hibásan 311-nek van számozva. „Azomban már ezen Századról világosan említi Decius, Barovius, Bod Péter’ Athenássában találtató Levelében, hogy ama’ nevezetes Pétsi Püspök Cesinge János, a’ ki mint Magyar Országi leghiresebb Poéta, Janus Pannonius név alatt ismeretes, Magyar Gramatikát írt volna; de mind ekkorig ezen Gramatika nem jött világosságra.” – PÁPAY Sámuel, *A magyar literatura esmérete*, Veszprém, Számmer, 1808, 360–361.

¹⁰ „[...] a mi nyelvészeink sorát az 1472-ben meghalt Cesinge János nyitja meg, mint ki első vette nyelvünk szabályait módszerbe; de munkája ki nem nyomtatván, a XV. század végén immár elveszett volt. [...] Alig kételkedhetünk, hogy külföldi tudós barátaival folyt eszmecsereí ösztönözhatték Cesingét egy magyar nyelvtan írására; s hogy benne megbecsülhetetlen kincset vesztettünk, főleg a nyelvtörténet tekintetében, mert ha tán néhány paradigmánál egyébből nem állt volna is az, biztos kulcsot nyújtana többnyire évszám nélküli, középkori nyelvemlékeink meghatározásához!” – *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum: A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*, kiad. TOLDY Ferencz, Pest, 1866, VI.

¹¹ TOLDY, *Corpus...*, VII. – A keltezéssel kapcsolatban lásd az 5. jegyzetet.

Erősen gyaníthatni, hogy itt Johannes (Joannes = Janus) Sylvester Pannonius, azaz Erdősi neve van amazéval összezavarva és fölcserélve.”¹²

Ezzel kezdődött a napjainkig tartó vita arról, hogy vajon Janus Pannonius szerkeszthetett-e magyar–latin grammatikát vagy nem. A határozott állítás és a merev elutasítás szélsőségei között józan mértékletessegre, óvatosabb feltételezésekre is van példa.

Visszatérve a korábbi századokhoz: Baranyai Decsi János csak a hírért hallotta vagy olvasta Janus grammatikájának, Bod Péter Miskolci Csulyak István levele alapján következtet egy esetleges példányra. A további XVIII. századi adatok viszont olyanoktól származnak, akik magát a művet látták – legalábbis ezt állítják.

A következő említést a Janus-grammatikáról egy 1844-ben megjelent szakmunka őrizte meg. Ponori Thewrewk József Keresztesi József 1799-ben kiadott nyelvészeti munkáját ismerteti; előtte azonban könyvének első részében áttekinti a diszciplína magyarországi történetét. Janus Pannoniussal kapcsolatban idézi Baranyai Decsi tudósítását, ami a *Magyar Athenasban* is olvasható, majd hozzáfűzi: „Üdvözült b. Nalácz József Bod Péter »Magyar Athenása« egy példányának azon oldalára, hol a' most idézett diák szavak állanak, saját kezével följegyzé: »Én ezt a grammaticát láttam katonakoromban Bécsben.«”¹³

Nalácz József a bécsi magyar testőríróknak nem a legismertebb, de nem is elhanyagolható képviselője. 1766 és 1788 között tartózkodott Bécsben. A nyelvek és a nyelvművelés ügye iránt egyáltalán nem volt közömbös. A *Jámbor szándék* megjelenése után elsőként ajánlott fel pénzt egy magyar tudós társaság létrehozásához, mégpedig ezer forintot. Négy franciából fordított könyve jelent meg nyomtatásban. Hadi műszótárt is szerkesztett, ez kéziratban maradt.¹⁴

¹² IMRE Sándor, *Az olasz költészet hatása a magyarra, Első közlemény*, Budapesti Szemle, 31. sz. [1878], 1–37; 5.

¹³ PONORI THEWREWK József, *Keresztesi József 1799-iki magyar nyelvtudományi művének felfödőzése 's megismertetése, 1. Mátyás király óta jelenkorunkig készült és megtudhatott magyar nyelvtanok és némi nyelvészeti munkák előbocsátott följegyzése 's itt-ott szemléjével együtt*, Pozsony, 1844, 5.

¹⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky, 1903, IX, 799–800.

Naláczai bécsi grammatikaélményeivel kapcsolatban megemlítendő az az adat, amellyel kapcsolatban a kutatás – a kételkedés indokoltságának hangoztatásán kívül – nem foglalkozott. Eszerint Naláczai látta volna egy bizonyos Lippi Zsigmond *Wi grammatica* című munkáját, ami Budán jelent meg, 1490-ben, negyedréti formátumban.¹⁵

Mielőtt a következő adatra térnénk, érdemes felidézni a Bécs és Sopron közötti kulturális kapcsolatokat a XVIII. század végén. 1790-ben alakult a Soproni Magyar Társaság, amelynek elsődleges célja a magyar nyelv művelése volt. A magyar nemesi-nemzeti reformmozgalom bécsi képviselői szívesen segítették a lelkes soproni fiatalokat. „Általában jellemző a soproni társaságra egészen a tízes évek végéig az írókkal, szerkesztőkkel való szorosabb kapcsolat, így sok könyvet és folyóiratot kaptak ajándékba. Már 1790 májusában ezt írhatják jegyzőkönyvükbe: Eggy olly váratlan szerentsénk történt, a' mellyen való örömröket nem is tudtuk elegendőképpen érezni. A' Hadi Történetek' érdemes Írói e' következendő könyvekkel méltóztattak meg ajándékozni: [...]”¹⁶.

A társaság a bécsi magyar újságok közül nemcsak a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* támogatását élvezte, hanem a többiekét is. Vajon csodálkoznunk kellene azon, ha a küldemények között grammatikai tárgyú könyvek, netalán kéziratok is szerepeltek volna? Naláczai József Bécsben látott valamiféle magyar grammatikát, lehet, hogy többet is – nem sokkal később megindult az ajándékok áramlása Bécsből Sopronba –, és a következő hírek a legrégebbi magyar nyelvtanokról Sopronból származnak.

A Soproni Magyar Társaság iratai között fennmaradtak olyan dokumentumok, amelyek minden korábbi utalásnál határozottabb támpontokkal szolgálnak a humanista grammatikák ismeretéhez. Peéry Dezső 1957-ben a társaság jegyzőkönyveiből kiadott néhány részletet és két levelet. „Az egyik levél eredeti: az Erdélyi Magyar Társaság Marosvásárhelyt 1794. május 29-én kelt, Teleki László aláírta megkeresése a Soproni Magyar Társasághoz, mely a soproni társaktól egy tervezett magyar nyelvtan előmunkálataként a magyar nyelvtanokra vonatkozó véleményt kér. A másik a Soproni Magyar Társaság 1794. december 27-én kelt levelének másolata, melyben a soproniak huszonkét nyelviant sorolnak fel,

¹⁵ PONORI THEWREWK, i. m., 5–6. Vö. BALÁZS, i. m., 401.

¹⁶ BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*, Bp., MTA ITI, Akadémiai, 1963, 72–73.

és rövid értékelést fogalmaznak meg e nyelvtanok használhatóságára vonatkozóan.”¹⁷

A társaság üléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy komolyan vették a marosvásárhelyiek felkérését, és alaposan felkészültek a válaszra. Egy hattagú bizottság két és fél hónap alatt végezte el a grammatikák feldolgozását. Munkájukról jegyzeteket készítettek, amelyekben napokra lebontva ismertették és értékelték az elvégzett részfeladatokat. Ennek eredménye a levél, amelyben a jegyzőkönyvvel összhangban határozottan és félreérthetetlenül állítják:

„Nem elégedtünk meg tsupán tsak a’ mások itéletével: Hanem magunk-is által-néztük az itt található Grammatikákat, a’ mellyek név szerént ezek voltak:

1. Johanis Sylvester (:alias Erdőssy:) Grammatica Hungarico-Latina, in usum puerorum recens scripta Neanesi 1539 14 Junii
2. Jani Pannonii Grammatica Hungarico-Latina.
3. Albert Molnár Gramatica Hungarico-Latina Hannoviae 1610 in 8vo
4. Joannis Telegdy Rudimenta”¹⁸ – és így tovább, egészen a 22. tételig.”

A felsorolásból érthető módon elsősorban a Janus-grammatika érdekelte a kutatókat, hiszen a soproni adat egy eddig csak feltételezhető munka példányára vonatkozik. A szakirodalom állásfoglalását e tekintetben Balázs János véleménye határozta meg: „Kérdés, hogy a Soproni Magyar Társaság tagjai valóban látták-e a kétnyelvű grammatika valamely példányát, másolatát, mint ahogyan idézett levelükben állítják, vagy

¹⁷ PEÉRY Dezső, *Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvművelő mozgalomhoz*, MNy, 53(1957), 274–278; 274. Másoknak is feltűnt, hogy a jegyzőkönyv szerint 24-én „bocsáttatott útnak” a levél, a másolat keletkezése viszont december 27-e. Peéry Dezső kiadásában a 24-e félreolvasás, elütés vagy sajtóhiba eredménye: a kéziratban egyértelműen „Bak 27-kén” áll. Az eredeti jegyzőkönyv: *A’ Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyző Könyve Sopronyba 1792–1806*. Jelzete a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtárában: A II. 1. A soproniaknak küldendő levélről a marosvásárhelyi társaság üléseinek jegyzőkönyveiben: JANCsó Elemér, *Az Erdély Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai, 1955, 165, 167.

¹⁸ PEÉRY, i. m., 275–276.

ők is csak Baranyai Decsi vagy Bod Péter idézett tudósításaiból értesültek felőle, de jegyzékükbe – a bibliográfiai teljesség kedvéért – azért mégis felvették.” Balázs kételyeit ismétli Bodolay Géza¹⁹ és Szathmári István.²⁰

A Sylvester-kutatás számára nem lenne érdektelen, ha valóban meglelt volna Sopronban a *Grammatica Hungarolatina* egy másik példánya, a mindmáig unikumnak tartott mellett. Erre senki nem gondolt, inkább annak hangoztatása vált általánossá, hogy a soproni jegyzék nem feltétlenül a meglévő példányokat sorolja fel, hanem, különösen a legkorábbiak esetében, pusztán hírből ismert munkák bibliográfiai adatait.

Egy rendkívül fontos mozzanat azonban elkerülte az eddigi kutatók figyelmét. Ez ugyanis az egyetlen olyan forrás, amelyben Janus Pannonius és Sylvester János grammatikájának példányait egyszerre említik. A feldolgozás körülményeinek ismeretében aligha feltételezhetjük, hogy egy munkát két különböző tételként, más-más szerzővel vettek volna fel a jegyzékbe. A korábbi említéseknel, ahol egyetlen szerzőről vagy egyetlen műről van szó, elképzelhető, hogy a Janushoz kapcsolt hír valójában Sylvesterre vonatkozik. Ebben az esetben azonban ez kizárható.

Úgy vélem, hogy semmi okunk kételkedni a levélben állított autopszia valódiságában és a soproni adatok hitelességében. Ne vitassuk tehát, hogy a társaság birtokában volt egy Janus Pannoniusnak tulajdonított latin–magyar grammatika; kérdéses sokkal inkább az lehet, hogy a munkának vajon mennyi köze volt a pécsi püspökhöz.

¹⁹ „Nem tudjuk, hogy alapos volt-e a nyelvtanok tanulmányozása. Balázs János Sylvester János és kora (Bp. 1958) című műve 66. lapján hivatkozik erre a soproni levélre, amely Janus Pannonius nyelvtanát is említi, de Balázs valószínűnek tartja, hogy ilyen nyelvtan nem volt a kezükben, csak a korábbi utalásokat vették át ők is, ma ugyanis ilyen nyelvtan nincs már a társaság könyvtárában. Lehet tehát, hogy több nyelvtant csak emlegettek, de nem tanulmányozták őket.” BODOLAY, *i. m.*, 133.

²⁰ „Hogy valóban kezükben volt-e [a soproniaknak] Janus Pannonius latin–magyar nyelvtanának egy másolata, vagy csupán Baranyai Decsi nyomán, a bibliográfiai teljességért vették fel a huszontét munka közé, ma már nem tudhatjuk.” – SZATHMÁRI István, *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Bp., Akadémiai, 1968, 68.

Szenci Molnár Albert magyar nyelvtanáról viszont határozottan állíthatjuk, hogy a soproniak birtokában volt. A társaság munkálkodásának első éveiben a tagok nyelvészeti, retorikai, poétikai és esztétikai könyveket tanulmányoztak; ezeket kijegyzetelték, a jegyzeteket az üléseken felolvasták. A jegyzőkönyvek megőrizték az 1790-ben ilyen módon feldolgozott munkákat. Az 1794-es levélben említettek közül szerepel Szenci magyar grammatikája, valamint Adami, Bél, Tsétsi, Kalmár, Kövesdi és Klein munkái – tehát 7 darab, a jegyzékbe felvett 22 tételnek mintegy harmada.²¹

Sylvester János

Ami Sylvester Jánost illeti: az ismert legkorábbi magyarországi adat a *Grammatica Hungarolatina*ról egy 1770-ben keltezett kéziratban található. A szerzők a soproni evangélikus líceum tanárai. Egyikük az Wietorisz Jonatán, aki 24 évvel később a Soproni Magyar Társaság tanárnénokeként a magyar grammatikák feldolgozását irányította, a másik Szarka János. A magyar evangélikus szuperintendensek munkásságát tekintik át. Munkájuk Gottlieb Gamauf ötkötetnyi magyar evangélikus egyháztörténeti kéziratgyűjteményének első darabja.²² A szerzők beveze-

²¹ „Bika Hav. 9 napján. El olvastuk hárman úgy mint N. P. és K. [Németh László, Potyondi László és Kis János] a' Magyar nyelv tanító könyvből szedeggett jegyzéseinket; Szedtük pedig ezekből a' könyvekből: N. az Adamiból: P. a' Melibeusbol, Molnárból és Tsétsiből: K. pedig Kalmárból. Bikának 24 napján. H. [Hrabovszky István vagy Halasi Mihály] a' magyar Grammatikából való jegyzéseit mellyeket Kövesdiből és Kleinből szedeggett. Ikernek 8 napján. N. is el olvasta Adelungból szedett jegyzéseit a' nyelvnek Philosophiájáról.” – *A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyző Könyve Sopronyba 1792–1806*, 10–11. – A jegyzőkönyv – címével ellentétben – az 1790–91-es évek eseményeit is megőrökíti.

²² *Memorabilien zur Geschichte der Evangelischen Kirche in Königreiche Ungarn. Gesammelt von Gottlieb Gamauf. Erster Band. Superintendentes Hungari Evangelico-lutherani, qui praecipue Hungaricae Nationis Ecclesias curabant in tres Diaceses distributas. Sopronii, 1770. Accurata opera collecti*

tőjükben összefoglalják, amit a magyar protestáns egyháztörténet kezdetéről tudtak. Szövegükhöz két ponton fűznek Sylvester Jánosra vonatkozó, terjedelmes lapalji jegyzeteket. Az egyikben olvasható a következő: „a híres-neves Schwarczius azt írta, hogy az Újtestamentumon kívül látta Sylvester magyar grammatikáját is.”²³ Minden bizonnyal az iglói származású, német földön híressé vált Gottfried Schwarzra (1707–1788) kell gondolnunk.

Gottfried Schwarz (Igló, 1707. nov. 19.–Rinteln, 1788. nov. 23.) tanulmányait Lőcsén, Csetneken és Osgyánban kezdte. 1726-tól a jénai egyetemen tanult. Az 1730-as évek elején Lőcsén volt konrektor, majd rektor. 1734-ben Pestre jött. 1735-től Németországban élt, Marburgban és Halléban tevékenykedett. 1742-től osnabrücki rektor, 1749-től rintelni püspök.²⁴ Bod Péter felvette a *Magyar Athenasba*, mivel „magyarnak vallja ez-is magát”, és „nagy készüllettel készült a’ Magyar Históriaának ki dolgozására”.²⁵ Szinnyei szerint „tudományos híre messze külföldön elterjedt.” Ezt igazolja például Wespriemi István egy levele: 1769. január 20-án Czirbesz Jónás Andrást kéri, hogy küldje el neki Schwarz Dudithkiadását (Halle, 1743), amelyhez a kiadó Dudith András életrajzát is megírta.²⁶

Szinnyei Schwarznak 28 könyvét sorolja fel, néhányat megemlít „számos czikkei közül” is. Klein 41 művének bibliográfiai adatait közli. Schwarz számos munkát szentelt a magyar történelem feldolgozásának.²⁷ Bod Péter is említi azt a könyvét, amelyben „azt mutogatja, hogy a’ Magyarok a’ Pogányságból a’ Görögök által térítették ‘s a’ Görögök által-is

per Joannes Zarka et Jonathan Wietoris. Anno 1770, diebus Maii, Sopronii. Jelzete az Evangélikus Országos Levéltárban: V. 109a.

²³ „praeter N[ovum] Testamentum, etiam Grammaticam Hungaricam ejus vidisse se scribat Cel[eberrimus] Schwarczius.” – WIETORISZ-SZARKA, i. m., 11.

²⁴ SZINNYEI, i. m., XII, 1908, 754–758.

²⁵ BOD, *Magyar Athenas*, 286.

²⁶ SZELESTEI N. László, *Wespriemi István (1723–1799) és orvostörténeti műve*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979, Bp., OSZK, 1981, 519–562; 532.

²⁷ Johann Samuel KLEIN, *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn*, I, Leipzig und Ofen, 1789, 465–472.

tértenek meg”.²⁸ A könyv megvolt Wietorisz Jonatán könyvtárában,²⁹ emellett a katalógus felsorolja Gottfried Schwarznak több kéziratos dolgozatát.

Wietorisz kollégája és szerzőtársa, Szarka János nemcsak olvasta a könyvet, hanem cáfolatát is megírta. A csaknem kétszáz lapnyi munka kéziratban maradt.³⁰ Ebben Szarka János a szerzőre mint „Cel. Schwarziusra” hivatkozik – pontosan úgy, mint a kéziratos egyháztörténetnek a Sylvester grammatikájáról szóló helyén.

Hogy valójában kitől származik Sylvester János latin–magyar nyelvtanának eddig sajnos csak hírből ismert legkorábbi említése, azt csak az 1770 előtt működött, számításba vehető Schwarz nevű szerzők munkáinak alapos vizsgálata döntheti el.

A következő adat a *Grammatica Hungarolatináról* a bécsi bibliográfus, Michael Denis 1782-ben megjelent kézikönyvében fordul elő. Denis a régi bécsi nyomtatványokat sorra véve az 1544-es évnél tárgyalja Sylvesternek a *De Bello Turcis inferendo Elegia...* című költeményét, és megpróbálja összefoglalni a szerző személyére és munkásságára vonatkozó adatokat. Itt olvashatjuk, hogy az Újszövetség-fordítás megjelenése előtt, 1539-ben Sylvester kiadott egy munkát, amelynek címe: „Grammatica Hungaro-latina in usum puerorum recens scripta”, megjelenése „Neanesi (Uj-Szigeth, Neuinsel)” és nyolcadrét nagyságú.³¹

²⁸ A munka álnéven jelent meg: [Godofredus SCHWARZ], *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta, auctore Gabriele de Juxta Hornad Hung.*, Francofurti et Lipsiae, 1740.

²⁹ Godofr. Schwarzii *Initia religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae orientali adserta*, Hal. 1740. Wietorisz könyvtárjegyzékei az OSzK Kézirattárában: *Bibliotheca Hungarica complectens tam libros editos, quam Manuscripta Jurisperitorum, Historicorum ad Hungariam spectantia, collecta in proprios usus per Jonathan Wietoris*, 1770, Quart. Lat. 5; *Catalogus librorum quorundam Bibliothecae Jonathan Wietoris. Bibliotheca Hungarica Historica*. A külső oldalán: *Ex Bibliotheca Hungarica Jonathan Wietoris [...] Excerpta.*, Fol. Lat. 22.

³⁰ *Ioannis Zarka Defensio Godeffr. Schwartzii Initia Religionis Christianae apud Hungaros Ecclesiae Orientali vindicantis, Codex Autographus*. OSzK Kézirattár, Fol. Lat, 2021.

³¹ Michael DENIS, *Wiens Buchdruckgeschichte, bis M.D.L.X.*, Viennae, 1782, 412.

A szerzőre vonatkozó hivatkozott források, Benkő József, Bél Mátyás és Laskai Csókás Péter nem említik Sylvester grammatikáját, tehát Denis máshonnan szerezte értesüléseit. Az sem lehetetlen, hogy magát a kötetet is kézbe vehette. Hiszen Sylvester hosszú évekig tanított Bécsben, saját munkáiból lehettek nála példányok, amelyek talán még a XVIII. század végén is megvoltak. 1780-ban Wietorisz szerzőtársa, a soproni Szarka János írt a pozsonyi *Magyar Hirmondó*ban Sylvester *Újtestamentumáról*, amit Bécsben látott, mégpedig mind a sárvár-újszigeti, mind a bécsi kiadást.³²

Naláczi József említése alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy 1766 és 1788 között valamiféle magyar grammatikáknak kellett lenniük Bécsben, amelyeket a testőríró a saját szemével látott. Ha Naláczi nem tévedett, akkor ezek között lehetett a Janusnak tulajdonított kézirat – s akár a *Grammatica Hungarolatina* is. Így a század vége felé mindkettő eljuthatott Bécsből Sopronba, ahogyan ez a Soproni Magyar Társaság 1794-es jegyzékében szerepel.

Sylvester Jánossal kapcsolatban az ország másik felére irányítja figyelmünket egy megjegyzés a debreceni piarista gimnázium XVIII. századi oktatási rendjéről. Az iskola 1895/96-os évkönyvében, egy történeti összefoglalóban a VI. osztály tananyagáról a következőt olvashatjuk: „Az eddig felsorolt tárgyakon kívül a magyar- és görögnyelv is képezte az oktatás tárgyát, bár nem oly részletesen és figyelmesen mint a latin. A magyarnyelvnél vezérkönyvül: »Grammatica J. Sylvestro Pannonio auctore« című könyv szolgált, a görögnél pedig a *Compendiaria graecae grammaticae institutio, Tyrnaviae 1766.*”³³ Az évkönyvben az adat forrására pontos utalás nincs. Az általam elért szakirodalomban és levéltári

³² „A minap Bétsben lévén, a Sylvester János Magyar Új Testamentomára akadtam a Tsászári K. Bibliothécában, mégpedig mind a két féle nyomtatásra.” Tudománybéli dolgok, *Magyar Hirmondó* (Pozsony), 1780, 43. levél, 345–350.

³³ CSERHALMY József, *A kegyes-tanítórendiek Debreczeni társháza- és gymnasiumának története 1719–1896 = Értesítő a kegyes- tanítórendiek debreceni algymnasiumáról 1895–1896. iskolai évben*, Debrecen, 1896, 5–111; 76. Az előszóban a szerző köszönetet mond „Starck Andor gymn. tanár urnak, ki »Iskolánk szervezetek« című czikknek nagy részét megírni szives volt.” Sylvesterről ebben a fejezetben esik szó. Margócsy Istvánnak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

anyagok között sem találtam olyan helyet, ahonnan az idézett állítás származhat.³⁴

Mindazonáltal igen figyelemreméltó a *Grammatica Hungarolatina* debreceni használatára vonatkozó adat, hiszen a ma ismert egyetlen példány Debrecenben bukkant fel a XVIII. század végén. Az első olyan beszámolót Sylvester nyelvtanáról, amelyik a példány alapján készült, Weszprémi István írta, s 1792 és 1795 között háromszor is megjelentette. Első közleményét a kassai *Magyar Museum* adta közre. Címe: „Tudósíttás A' leg-régibb Magyar Grammatikáról”. Keltezése és aláírása a következő: „Az illy tsekélységekben magokat gyönyörködtetőknek kedvéért írtam Debretzenben Szent Mihály' havának 8-dik napján, 1792. Dr. Weszprémi István.”³⁵ Ugyanez a szöveg a következő évben újra napvilágot látott a bécsi *Magyar Hirmondó*-ban. Itt a címe: „Tudósítás A' leg első és leg régibb Magyar Grammatikáról”. A keltezés szövege egyszerűbb, a dátumot Weszprémi az időszerűre javította: „Debreczenben, Böjt elő Havának 2-dik napján 1793-dikban. D. W. I.”³⁶ Két évvel később szerzője egy gyűjteményes kötetébe is felvette az ismertetést.³⁷

³⁴ A debreceni rendház levéltárának egy része a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárba került, ezt nem volt módomban átnézni. Az anyag más része Budapesten, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában található. Az itt átvizsgált könyvtárjegyzékek és tantervek nem említik Sylvester grammatikáját. Ugyancsak negatív eredményre jutottam a Magyar Országos Levéltárban, ahol az iskolatörténetben szereplő adat forrását további tantervekben, jelentésekben, a primási és helytartótanácsi körkérdésekre adott válaszok között kerestem. A piarista oktatásügy kutatásához nyújtott segítségéért Koltai Andrásnak tartozom köszönettel.

³⁵ WESZPRÉMI István, *A leg-régibb Magyar Grammatikáról*, Magyar Museum (Kassa), 1792, II. kötet, IV. negyed, 422–428.

³⁶ WESZPRÉMI István, *Tudósítás A' leg első és leg régibb Magyar Grammatikáról*, Magyar Hirmondó (Bécs), 1793. [26. szám] Böjt-más havának 29dik napján, 426–431.

³⁷ Éder Zoltán hívta fel a figyelmet arra (*Sylvester Grammatikájának utóéletről*, Bp., 1990, 2–3.), hogy Weszprémi több más írásával együtt kötetben is kiadta ezt a munkáját. „A' Leg-régibb Magyar Grammatikáról” címmel. A keltezés megegyezik a Magyar Museumban megjelent cikkével. (WESZPRÉMI István, *Magyarországi öt különös elmélkedések*, Pozsony, Wéber, 1795, 81–88.).

Írásaiban Weszprémi nem árulta el, hogy hol volt módja tanulmányozni a becses ritkaságot, de mint utóbb Kazinczy Ferenc kiderítette, Sinai Miklós debreceni professzor féltve őrzött kincse volt a kezében: „Dr. Weszprémi István, Debreczenben, azt a’ jelentést tévé, hogy az örökre elveszettnek vélt könyv megvagyon. De hol vagyon-meg, azt el nem mondotta. Gyengéji közzé tartozott a’ nagy-embernek, szere felett rettegni dicsőségéért, ’s ha mit olykor mástól véve, nem örömet hagyta tudni, melly kútföböl meritgetett. Itt ezen felyül kincsének becsét akarta nevelni titkolódásával. Azonban azon kedvezések szerént, mellyekkel a’ jó Öreg velem bánni szeretett, a’ mit elrejtve tarta a’ Publikum előtt, nékem nem sokáig vonakodott meg-sugni.” – írja Kazinczy a *Grammatica Hungarolatina* 1808-as kiadásának előszavában.³⁸ Hogy Sinai vajon a debreceni piaristák feltételezhető példányát szerezte meg, vagy máshonnan jutott a *Grammatica Hungarolatina*hoz, nem tudni.³⁹

Összefoglalásként megállapíthatjuk: a régiségben fel-felbukkannak említések valamiféle magyar vagy magyar–latin grammatikáról, amit a korabeli források és az újabb kutatók hol Janus Pannoniusnak, hol Sylvester Jánosnak tulajdonítanak. Az elmondottak alapján igen nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a XVIII. század második felében példányból is ismertek a régiségből egy kétnyelvű grammatikát, ami nem volt azonos Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*jával. A kritikatörténetnek így számot kell vetni azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nyelvtani irodalom kezdeteit nem feltétlenül Sylvester Jánoshoz kell kapcsolni.

Ami a Janus-kutatást illeti: az ismert adatok egyetlen olyan bizonyítékkal sem szolgálnak, amelynek alapján kizárhatnánk, hogy a Janus Pannoniusnak tulajdonított, elveszett vagy lappangó latin–magyar grammatika valóban az ő munkája. Ha pedig Baranyai Decsi János és Bod Péter valamennyi forrása, Miskolci Csulyak István levele, Naláczi József említése nem Janus Pannonius, hanem Sylvester János nyelvtanára vonatkozna, akkor a Janus-filológia vesztesége a Sylvester-kutatás nyeresége.

³⁸ *Magyar régiségek és ritkaságok*, kiad. KAZINCZY Ferencz, Pest, 1808, V–VI.

³⁹ A Sinai-hagyaték gondozója, Szabadi István a 28 kötetnyi iratanyag feldolgozása során egyelőre nem talált olyan adatot, amelyekből a kötet eredetére lehetne következtetni. Szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.

ge lenne. Hiszen valahányszor Sylvesterre kellene gondolnunk Janus helyett, annyi bizonyítékunk lenne a *Grammatica Hungarolatina* korábbi ismertségére.

Mindez persze csak akkor igaz, ha a régiségben csak a szóban forgó két szerző szerkesztett volna párhuzamos nyelvtanokat, és csak két *Grammatica Hungarolatina* létezett volna. Biztos tudomásunk kétségtelenül csak egyről van, a Sylvesteréről. Hogy ezen kívül nulla, egy vagy több létezett, azt ma már biztosan senki sem tudhatja.

A felsorolt adatokról gyakran nem állapítható meg, hogy igazak-e vagy legalább valamilyen mértékben valószínűsíthetők. Máskor azonban mai ismereteink igazolják hitelességüket. Így tehát a XVIII. századi *historia litteraria* eredményei kritikusan kezelve meggondolandó adalékokkal szolgálhatnak humanista grammatikáink történetéhez.⁴⁰

⁴⁰Néhány kérdést, amelyeket ebben a tanulmányban röviden érintettem, részletesebben vizsgáltam a következő helyeken: *Janus Pannonius és a magyarországi grammatikai irodalom* = *Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, KECSKEMÉTI Gábor, JANKOVITS László, Pécs, Művészetek Háza, Pécsi Tudományegyetem, 2000, 97–113; *Régi magyar grammatikák Sopronban: Adalékok Sylvester János Grammatica Hungarolatínájának utóéletéhez*, MKsz, 117(2001), 173–188; *Ismeretlen adatok Sylvester Jánosról 1770-ből*, ItK, 106(2002), 185–191.